

Schaamte

Heb ik me wel eens geschaamd? Ja, dat is wel eens gebeurd, en eerlijk gezegd schaam ik me om er mijn lezing mee te beginnen, misschien vertel ik het straks nog.

Ik ben geboren en opgegroeid in Beiroet. Daar is schaamte, of *aib* zoals het in het Arabisch heet, nog steeds een besmettelijke ziekte, haast de zuurstof die we inademen. Als ik er op school over hoorde begreep ik wel dat een leerling die een puntenslijper van haar vriendin had gepikt zich moest schamen, maar niet wanneer ik thuis een familielid hoorde klagen: “Ja, ik heb mijn huis verkocht om mijn zoon naar school te kunnen laten gaan,” waarna hij met zijn handen naar zijn hoofd greep en huilend uitriep: “Schande over mij, schande!” Een vriendin van onze familie wilde bijna twee jaar lang niet weten dat haar man met een andere vrouw was getrouwd - “Ik schaamde me te veel om het gerucht toe te geven” - waarop mijn tantes woedend reageerden: “Hij is degene die zich zou moeten schamen, jij niet! Had 't maar eerlijk tegen ons gezegd! Dan hadden we hem in zijn gezicht gespuugd, allemaal!” “We zijn beschaamd, te schande gemaakt,” mompelde het ongeletterde volkje, de schoenmaker bij ons in de buurt die altijd met een potlood achter zijn oor rondliep om net te doen alsof hij kon lezen en schrijven. Ook mijn moeder schaamde zich over haar ongeletterdheid, ze deed altijd alsof ze haar bril niet kon vinden als ze aan boord van een vliegtuig een inreisvisum moest invullen.

Bij ons thuis kwam wel eens een man die de nagels aan zijn beide pinken liet groeien. Het intrigeerde me en altijd als ik hem vroeg of hij dan soms beter in zijn oren kon krabben moest hij erg lachen. Ikzelf later ook toen bleek dat mannen hun nagels lieten groeien om aan andere Beiroeties te laten zien dat ze geen boeren of handwerkers waren die op het land moesten werken, maar stadsmensen. Boer zijn in plaats van landheer was iets om je voor te schamen.

Um Hassan, mijn oma van moederskant, verdiende de kost met het plukken van citrusvruchten in het zuiden van Libanon, waar ze was geboren. Nadat haar ex-man geen alimentatie meer wilde betalen voor haar twee kinderen, dat wil zeggen voor mijn moeder van zes en mijn oom van acht jaar oud, leefde ze van jonge scheuten en van graan dat mensen voor de vogels achterlieten. Ik kwam meer over mijn moeders kindertijd te weten toen ik besloot om op onderzoek te gaan naar ons verleden en haar levensverhaal op te schrijven. Ze imponeerde me door de eerlijke en moedige manier waarop ze vertelde van haar bedriegerijen, haar kleine diefstallen, haar talloze leugens, haar overspeligheid en vrijpartijen met haar minnaar, en dat allemaal zonder het

mooier te maken of blijk te geven van schuld of spijt. Toch wilde ze een paar dagen later ineens niet meer dat ik over haar armoede schreef. “Ik schaam me ervoor. Ik wil niet dat mensen weten hoe arm ik was!” Ik wilde haar toesnauwen: “Wat is er schaamtevoller voor jou: voedsel op het veld bij elkaar te moeten scharrelen of om van mijn vader te scheiden en mij te verlaten toen ik zes was en je met je minnaar trouwde?” Maar ik zei niets, schreef volgens plan het eerste hoofdstuk, over haar jeugd en armoede en las het aan haar voor. Ze huilde van opwinding: “Toe maar, schrijf maar over armoede; arm zijn is geen schande, het grote schandaal is dat je grootvader mij heeft verkocht toen ik veertien was, voor tien gouden munten, aan een man die niet alleen twee keer zo oud was als ik, maar die ook niet van films hield en die zijn leven lang niet naar muziek had geluisterd!”

Mocht u hierdoor denken dat onontwikkelde mensen gevoeliger voor schaamte zijn dan anderen, luister dan eens naar wat deze prominente recensent in Libanon over mijn verhaal te zeggen had: “Het belang van dit boek is dat het zonder schaamte de verstikkende feiten bekent van armoede en honger.” Ik weet nog dat onze leraar vertelde over hoe onze Arabische voorouders in ouderwetse ridderlijkheid en trots geloofden. Hij vertelde over een sjeik, het hoofd van een clan, die ziek werd. Toen leden van zijn clan hem opzochten en naar zijn gezondheid informeerden, schaamde hij zich dat hij zwak was en ziek. Hij stond op en besteeg manhaftig zijn paard; pas toen iedereen weg was stortte hij in elkaar en stierf - waarbij hij, de Grote Arabier en zegevierende bevelhebber vol schaamte uitriep: “Hoe is het mogelijk dat ik, Khaled bin Al-Waleed, overwinnaar in meer dan honderd veldslagen, hier op dit bed lig te sterven als een kameel?”

En we leerden dat een Arabier even genereus is als Hatem bin Tay, de dichter die zijn lievelingspaard slachte, roosterde en zijn gasten voorzette toen hij verder niets had om ze aan te bieden. Dit gebeurde in de zesde eeuw, in de tijd van Jahilliah, de periode van onwetendheid die aan de Islam voorafgaat. Toch ging ook een studente van mijn school te ver in het tonen van haar generositeit naar haar vriendinnen, door geld uit te geven dat ze had en niet had; ze moest de gevangenis in toen ze weigerde het geld terug te betalen dat ze verschuldigd was. Haar antwoord op mijn enige vraag aan haar, “Waarom?": “Mijn rijke familie was niet langer rijk en ik voelde me er volledig door beschaamd.”

We voelen schaamte omdat we racisten zijn, zoals ook blijkt uit onze literatuur. Al Mutanabbi, een van onze grote dichters uit de tiende eeuw, iemand die over de

filosofie van het leven nadacht en erover schreef, en die toch dit gedicht produceerde: “Koop geen slaven zonder eerst een stok te kopen. Want slaven zijn een verdorven soort.” Zodra we aan dit gedicht denken of het ergens in een boek tegenkomen proberen we ons uit alle macht van het schandelijke stigma te distantiëren en gaan in de tegenaanval door te zeggen: “De Islam heeft de slaavernij afgeschaft, de profeet heeft Bilal, een zwarte slaaf uit Ethiopië als muezzin gekozen, de oproeper tot het gebed, ook al kon Bilal de letter *sheen* niet goed uitspreken. En de profeet gaf de naam Abd, wat 'slaaf' betekent, aan mensen en spoorde hen aan om hun kinderen zo te noemen. Het werd een zeer populaire naam; denk maar aan de beroemde Egyptische president Jamal Abd-al Nasser: Jamal de slaaf van al-Nasser.

Op een keer tijdens de aardrijkskundeles vroeg ik het volgende aan mijn leraar: “Werd het land Soedan, dat ‘zwart’ betekent, zo genoemd om zijn zwarte bevolking?” Ik herinner me hoe ze lachte en zei: “Daar heb ik geen antwoord op, eerlijk gezegd! Misschien heb je wel een punt.” Toen zei ze: “Het is een groot schandaal om een land naar iemands huidskleur te noemen!” En is het geen schande dat Beiroet een racistische stad is, het kosmopolitische Beiroet dat in 2009 door de Unesco werd uitgeroepen tot Hoofdstad van het Boek? De stad waar mensen van overal uit de wereld op afkwamen vanwege de clubs, de restaurants en de mediterrane stranden. Alleen mag je op die stranden maar op één voorwaarde het water in: je moet blank zijn! Jazeker, blank. Zwarten mogen niet verkeren met blanke zonanbidders, ook al staat de wet deze discriminatie officieel niet toe.

Misschien ben ik een van die mensen die doorgaans geen schaamte voelen. De eerste keer dat de vriend van mijn broer tegen me zei: “Je moest je schamen” voelde ik me trots en blij, ik was vijftien jaar en had net een artikel over verveling geplaatst weten te krijgen op de studentenpagina van een grote Libanese krant. Hij was geschokt toen hij deze zin in mijn essay las: “Terwijl ik wat parfum tussen mijn borsten sprenkel.” Vele jaren later werd de vriend van mijn broer redacteur bij een literaire bijlage in Koeweit. Nadat ik een bundel korte verhalen had gepubliceerd stuurde hij me een brief waarin hij schreef: “Hoe schandelijk, weet maar dat ik vanaf nu geen woord meer van je zal lezen. PS. Je boek heb ik in de vuilnisbak gegooid!”

Waar hij zich zo over opwond was de volgende passage in een van de verhaaltjes: “Ik hoorde hoe de mannen in mijn familie zich uitsloofden en deden wie de meeste en de hardste scheten kon laten.” Toen ik een keer op bezoek was in Beiroet zag ik hem, de vriend van mijn broer, de redacteur, de straat oversteken; ik vroeg me af waarom zijn harde woorden als regendruppels op een regenjas waren en ik bedacht dat de reden moest

zijn dat ik heel goed wist wat ik deed en wie ik was. En nu, een halve eeuw later begreep ik zijn gedrag volkomen. Ik had hem in zijn mannelijkheid, zijn trots aangetaast.

In mijn roman *Vrouwen tussen hemel en zand* heeft een Arabische man een seksuele relatie met een Amerikaanse vrouw. Als hij ziet dat ze probeert haar hoogtepunt te bereiken barst hij in woede uit, noemt haar een duivelin en zegt: “God heeft je gemaakt om kinderen te baren en mannen te plezieren en meer niet.” Dat idee verklaart waarom mannen last hebben van schaamtegevoelens en ze eerwraakmoorden begaan. Het betekent dat ze zijn mislukt als bewakers van de fabrieken waar mannen worden geproduceerd; door overspelige of verkrachte of niet-maagdelijke vrouwen te doden reserveren ze de productiekraft van vruchtbaarheid geheel voor hun eigen nakomelingschap. Volgens hen hebben de gevallen meisjes en vrouwen hun families bezoedeld met een grote, niet uit te wissen vlek die niet zal vervagen – tenzij de schaamte wordt gesmoord.

Schaamte, *Aar, aib*: ik hoorde het, zag het in de ogen van boze moslimmannen en door de zwarte sluiers van vrouwen. Het woord schaamte is als een monster dat alles opvreet wat vrouwen vanaf de eeuwwisseling tot nu hebben bereikt. Het is van invloed op juridische rechten, op de politiek, de cultuur, op seksuele relaties en op het recht van vrouwen om hun eigen toekomst te kiezen, op het recht om al dan niet een sluier te dragen, - hoewel de sluier voor veel vrouwen nooit een keuze is geweest.

Stilte is de grootste schande die ook aan tirannie toegeeft, het verkopen van je stem, het martelen van mensen, het beschouwen van burgers en onderdanen als weinig meer dan vliegen, schande om de afwezigheid van vrije meningsuiting en een vrije pers en vrije discussies. Ik wil hier graag dr. Khaled Shouwaykate citeren, directeur van de stichting Helping Democracy in the Arab World die zei: “In de Arabische landen is schaamte gesitueerd in het onderste deel van het lichaam in plaats van in het bovenste, waar ons zieke brein zich bevindt.”

Schaamte wanneer we boeken verbieden, wanneer we een van de belangrijkste boeken van ons erfgoed, de Duizend-en-een-nacht, niet meer willen kennen. We censureren het, verbieden het, noemen het een archaisch volksverhaal, onbeduidende verhalen en verder niets! Toen ik een aantal verhalen eruit voor toneel bewerkte vond ik het erg leuk om Arabieren in het publiek te zien, vooral omdat het stuk tegelijk in het Arabisch, Engels en Frans werd uitgevoerd, maar tot mijn ontsteltenis en teleurstelling reageerden ze negatief op de voorstelling: “Waarom 'Alf Layla Wa Layla', de Duizend-en-een-nacht, en geen hedendaagse literatuur?” Alsof we het westen zouden moeten toegeven dat onze cultuur achterlijk is en nog steeds om sultans, harems en slaven draait. Een Arabische man zei tegen

me: “Onze kans om ons als Arabieren in het westen trots te voelen is verkeken! Ik voel alleen maar schaamte.” Ik antwoordde: “Je zou je moeten schamen dat je de boodschap van deze verhalen, die in de werkelijkheid zijn geworteld, niet hebt begrepen. Als ze na zoveel honderd jaar nog levend zijn is dat door hun schoonheid, complexiteit en verbeelding in de manier waarop ze van alle aspecten van het leven getuigen, en niet vergeten.” Ik ging door en strooide nog wat zout op zijn gewonde ziel: “Dat ze veel plezier hadden in liefde en seksuele verlangens, en dat zonder beperkingen of remmingen.”

Schaamte kent geen grenzen of landen; het bestaat overal, in Brazilië en in de V.S., in India en in China, in Europa en Japan en in Afrika. Het enige verschil tussen onze schaamte en hun schaamte is dat de onze zich niet goed kenbaar durft te maken, om zichzelf open te stellen voor dialoog en voor verandering en ontwikkeling.

Onze levens waren ook op een onuitgesproken manier van schaamte doordrenkt, of het door onze persoonlijke omstandigheden kwam of door het feit dat wij als Arabieren zo'n steile val hebben gemaakt van een gouden tijdperk naar nagenoeg stilstand.

Ik herinner me hoe ik op bezoek in het Alhambra bij Granada in Andalusië werd overdonderd door de voorname distinctie van onze voorouders. Ik schreef een essay met als titel ‘In het hof van de leeuwen zette ik me neer en weende, dank u Elizabeth Smart’. Nee, ik huilde niet omdat de Arabieren niet langer de scepter zwaaien in Granada maar omdat wij Arabieren niet langer verbonden zijn met de Arabieren van Andalusië, die met van engelen geleende pennen en beitels een Islamitische architectuur bouwden en verfraaiden tot een melodieuze volmaaktheid... Waarom hebben we die culturele reis niet vervolgd, en hoe kan het dat we momenteel zulke moeilijke tijden doormaken? Wat is het waardoor onze voorouders over hun bureaus heentuurden, de wonderen van wiskunde en wetenschap noteerden en sterrenconstellaties hun geheimen ontfutselden, en uit begeer-

te naar kennis geneeskunde studeerden en zelfs uit de maag van bijen medicijnen wisten te bereiden, nota bene in het Irak van de 8e eeuw? Toen ik die vragen later eens aan een religieuze sjeik stelde, krabde hij met zelfvertrouwen aan zijn baard: “Het maakt niet uit, deze wereld is voor hen, de volgende is voor ons.” Ik zal maar niet zeggen hoe verachtelijk ik die capitulatie vond. Wij Arabieren proberen succesvol te zijn, dat zijn we soms ook, hoewel lang zo snel niet als we zouden willen en als zou moeten; ons bewustzijn verbergt zichzelf door onze frustratie, onze speeches worden hier en daar uitgezonden, we zijn half burgers, half zielen en waarom? Omdat onze tirannieke regeringen ons hebben uitgebuit en dat nog steeds doen, door hun despotisme, autoritaire praktijken, omdat er geen respect is voor vrouwen, daarom zijn er voor niemand echte mensenrechten.

Toch zou ik mijn praatje op een hoopvolle manier willen beëindigen. William Faulkner schreef eens: “Lees, lees, lees alles!” Als hij had geweten wat de toekomst voor ons verbergt dan had hij eraan toegevoegd: “Schrijf, schrijf alles!”

Ja, schrijf en schrijf wat tirannen zouden willen dat u uitwist! Schrijf en schrijf ongeacht of fundamentalisten u een plaats in de hel beloven! Schrijf meer om de vijand van vrijheid de tijd niet te geven om adem te halen!

En dan is het nu tijd om u te vertellen wanneer ik voor het eerst én voor het laatst schaamte heb gevoeld! Ik was zo'n acht of tien jaar oud, op weg naar huis van school, toen ik mijn plas niet meer kon ophouden. Een vrouw zag me en terwijl ik verstijfde zei ze: “Schaam je! Wat denk je wel dat je doet, jonge meid?” Ik keek naar de lucht en antwoordde: “Kunt u niet zien dat het regent!” “Ja, alleen op jouw hoofd zeker.”

vertaling Rutger H. Cornets de Groot

Over de auteur

Hanaan as-Sjaikh (Beiroet, Libanon, 1945) is een prominente schrijfster in het Arabisch taalgebied. Ze publiceerde zeven romans, waaronder de in het Nederlands vertaalde *Het verhaal van Zahra*, *Vrouwen tussen hemel en zand*, *Beiroet blues* en *Alleen in Londen*. Ook in het Nederlands vertaald werd haar verhalenbundel *Ik veeg de zon van de daken*. In *Kamila, het verhaal van mijn moeder* (2009), beschrijft ze hoe haar moeder op haar veertiende werd uitgehuwelijkt aan haar achttien jaar oudere zwager. Ze schreef twee toneelstukken, *Dark Afternoon Tea* en *Paper Husband*. Recent kwam *One Thousand and One Nights*, haar toneelbewerking van het legendarische Alf Layla Wa Layla, dat ze schreef in opdracht van regisseur Tim Supple. Het werd opgevoerd in 2011 in Toronto en Edinburgh. Haar werk is vertaald in achtentwintig talen. Hanaan as-Sjaikh woont in Londen.

Over de Winternachtenlezing

Writers Unlimited Winternachten Festival Den Haag wordt sinds 2007 geopend met een lezing. Met deze Winternachtenlezing geeft het festival een podium aan een toonaangevende buitenlandse auteur die zich uitspreekt over actuele ontwikkelingen in literatuur en maatschappij. We geven daarbij vooral de ruimte aan auteurs van buiten de westerse wereld. De Indiase schrijver Pankaj Mishra opende de reeks met *The Globalization of Literature*. In 2008 gaf de Turkse auteur Elif Shafak een beeld van *The Writer as Commuter*. Nurudin Farah (Somalië) sprak in 2009 over *A Sense of Belonging - A Contemporary Story of Migration*. *(Universal) Declaration of Interconnectedness or (Universal) Suggestions for Tolerance* was de titel van de Winternachtenlezing van Antjie Krog (Zuid-Afrika) in 2010. De rol van de schrijver in een globaliserende wereld was onderwerp van de lezing van Tim Parks: *The Nobel Individual*. In 2012 droeg ook Helon Habila met zijn lezing *Literature as a Way of Seeing* bij aan het discours over de rol van de schrijver, dat in 2007 werd gestart door Pankaj Mishra. Hanaan as-Sjaikh sluit daar in haar lezing op aan.